

כתב עת אלקטרוני
בהוצאת המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים

גליון מס' 8 ספטמבר 2019

ניתן לקריאה באתר המכללה
<http://www.dyellin.ac.il>

מדוע עלה בן גוריון לארץ ישראל?

יוסי גולדשטיין

מדוע עלה בן גוריון לארץ ישראל? האם על רקע החינוך שספג בביתו או שמא על רקע מערכת החינוך הכללית שהשתייך אליה

יוסי גולדשטיין

תקציר

השאלה מדוע עלה בן גוריון לארץ ישראל לא עוררה תהיות רבות בקרב היסטוריונים, שהרי כיצד אפשר לשאול שאלה כה טריוויאלית על אודות דמות שזוהתה כאבי האומה היהודית? הם קיבלו את אמירתו כפי שניסחה במכתב לאביו ב-28 באוגוסט 1906, "עוד שעות אחדות – ועזבתי את גיא הגלות והחשכה ומעל מרחבי הים החופשיים בדרך לארץ התחייה".

חקירת שלוש השנים שקדמו לעלייתו מלמדת כי העלייה לארץ ישראל לא הייתה רצונו המובהק. הוא עזב את פלונסק לוורשה בעיקר בניסיון שכשל להתקבל ללימודי הנדסה. מסקנת החקירה היא כי כישלון זה היה הסיבה שעזב את ורשה וחזר לפלונסק. השתלשלות העניינים שם היא שהביאה אותו, לאחר התלבטויות, לעלות ארצה.

1.

השאלה מדוע עלה דוד בן גוריון [אז: גרין] לארץ ישראל לא עוררה תהיות רבות בקרב כותבי העיתים. שהרי כיצד ניתן לשאול שאלה כל כך טריוויאלית על אודות דמות שזוהתה כאבי האומה היהודית? היסטוריונים קיבלו את אמירתו, כפי שניסחה במכתבו לאביו, ב-28 באוגוסט 1906, כמה שעות לפני עלותו לספינה בדרכו מאודסה ליפו: "עוד שעות אחדות – ועזבתי את גיא הגלות והחשכה ומעל מרחבי הים החופשיים בדרך לארץ התחייה".¹ בר זוהר למשל, טען, כי בן גוריון "היה שלם... עם עצמו כשהתווה את הדרך בה ילך"² ואחריו החרו החזיקו אחרים. טבת במחקרו המצויין אמנם תיאר את דרכו של בן גוריון ארצה כלא פשוטה כל עיקר, אך בסופו של דבר גם הוא הגיע למסקנה כי דרכו "מעמק הבכא" אל "ראש ההר"³, הייתה ישירה, סלולה ובטוחה. האומנם?

שאלת המוטיבציה להגירה בכלל – מדוע מחליט אדם לקחת את מיטלטליו ולעבור לארץ אחרת – נדונה בהרחבה בספרות המחקר. העובדה שבעת המודרנית הפכה ההגירה לאחת התופעות החשובות והדרמטיות בהתפתחות האנושית, שהניעה שינויים היסטוריים הרי גורל, היא שעוררה את העניין בנושא זה. שאלת המוטיבציה להגירה, שהמחקר עוסק בה, מתפרטת לשאלות רבות, ביניהן: מהם גורמי הדחייה שהביאו את המהגר לחפש את דרכו מחוץ למולדתו? מהם גורמי המשיכה שהביאו אותו לצעד זה? בין הסיבות הרבות שמונים החוקרים: רצון המהגרים לשפר את רמת החיים; בריחה ממורא השלטון; שאיפה להקנות לצאצאיהם חינוך באיכות יותר טובה ועוד. גם במדינת ישראל העלייה וקליטתה גרמו לשינויים דרמטיים בחיי התושבים. למעשה, התפתחותה ההיסטורית של העלייה שינתה את פניה של החברה הישראלית. לכן, גם באקדמיה הישראלית נעשה הנושא, על נגזרותיו הרבות, למוקד ראשון במעלה במחקר החברתי, התרבותי והכלכלי.

בהקשר זה עולה שאלת המחקר הנמצאת במוקד מאמר זה: מה הניע את בן גוריון לעלות ארצה? אין ספק, שהרקע לעלייתו של בן גוריון לארץ ישראל מצוי בבית אביו בעיירת הולדתו פלונסק שבפולין.⁴ היחס החיובי לתנועת "חיבת ציון" ולרעיון הציוני, היה קיים שם מזמן ייסודה של התנועה, בראשית שנות השמונים של המאה ה-19. על אף

1 איגרת דוד בן גוריון לאביו, אביגדור גרין, ז' באלול תרס"ו [28 באוגוסט 1906], אב"ג.

2 מיכאל בר-זוהר, בן גוריון, א', תל אביב 1975, עמ' 44.

3 שבתאי טבת, קנאת דוד, חיי דוד בן גוריון, א', ירושלים ותל אביב 1976, עמ' 81.

4 הפרטים על ילדותו ובגרותו של בן גוריון נלקחו מתוך: איגרת דוד בן גוריון לפולה, גאולה עמוס ורננה, 14 במאי 1942, אב"ג; דברי הספר מרדכי מיכלסון ביום השלושים למותו של אביגדור גרין, "דכי אביגדור ביתו וגנר", 10 ביוני 1942, אב"ג; ברכה חבס, דוד בן גוריון ודורו, תל אביב 1952, עמ' 15 ואילך; שלמה לביא, עלייתו של שלום ליש, א-ב', תל אביב 1955; דוד בן גוריון, "נעורים בפלונסק", 27 במארס 1962, יב"ג; שלמה צמח (ערך), ספר פלונסק והסביבה, ניישטאט וסוכוצ'ין, יד וזכר לקהילות שנחרבו, תל אביב 1963; דוד בן גוריון, זיכרונות, א', תל אביב 1971; דוד בן גוריון, בית אבי, תל אביב 1975; טבת 1976, שם, עמ' 9-38; בר זוהר 1975 (לעיל, הערה 2), עמ' 44-27; תום שגב, מדינה בכל מחיר, סיפור חייו של דוד בן גוריון, ירושלים 2018, עמ' 25-59.

שחסידי גור, שהיו רוב תושבי העיירה, התנגדו נמרצות לרעיונותיה, ואף רדפו את פעיליה,⁵ הצטרפו אליה צבי אריה, סבו של בן גוריון, ואחר כך בנו אביגדור. סבו ואביו של דוד גרין נחשבו פעילים מרכזיים בתנועה, ביתם היה לסניפה הראשי בפלונסק⁶ ומרבית ישיבותיה התקיימו בו.⁷ לאחר שנוסד ב-1890 ה"ועד האודסאי", יורשה של "חיבת ציון", אף גברה הפעילות הציונית בעיירה. עם כינון תנועתו של הרצל, שבע שנים מאוחר יותר, עלה מספר חברי ההסתדרות הציונית בעיירה מכמה עשרות לכמאתיים איש.⁸ אביגדור, נחשב, אחרי ר' שמחה אייזיק, לבלוט בין פעיליה בפלונסק. לפיכך, הצטרפותו של הנער דוד, לתנועה הציונית, לא הייתה מפתיעה במיוחד. היא התקבלה בסביבתו כההליך טבעי. הוא הלך בעקבות סבו ואביו, והצטרף לתנועה מיד לאחר מותה הבלתי צפוי של שיינדל אימו כשמלאו לו 12 שנים. יש להניח ששיינדל הייתה מונעת את בנה מלפעול בתנועתו של הרצל, מחשש שיתפקר אם יתחבר לגוף פוליטי שדימויו היה משכילי בעיקרו.⁹ משנפטרה כשהיה בן 11 שנים, לא היו עוד מחסומים שעצרו אותו מללכת בעקבות אביו.¹⁰ שנה לפני הבר מצווה הוא כבר מצווה הוא כבר שָקל את שָקל המס בסך 40 קופיקות ששייך אותו פורמלית להסתדרות הציונית. "ארגנתי התלמידים שלמדו אתי יחד שיחסכו בכל שבוע קופיקה אחת שתימסר לקופה משותפת", סיפר לימים, "ואחרי 40 שבועות יקנה כל ילד שקל".¹¹ כעבור שנתיים¹² הכריז על הקמת אגודה ציונית חדשה בעיירתו – "עזרא" – ביחד עם כמה מחבריו, שביניהם בלטו שלמה צמח ושמואל פוקס.

מטרתם המיידית של חברי האגודה החדשה, הייתה, על פי הכרזתם, להקנות את השפה העברית לחבריה ולבני עיירתם, כאקט לאומי שיקרבם למטרתם הציונית.¹³ הם, אכן, לימדו עברית כמה נערים עזובים, ושוחחו בשפת הקודש בינם לבין עצמם. "הנהיגו [באגודתם] את הדיבור העברי החי",¹⁴ כהגדרתו של בן גוריון. אך בפועל, פעילותם התמקדה בשנים הללו בשגרה של התכנסויות תכופות שבמהלכן השמיעו, בין היתר, הרצאות בנושאים עיוניים איש לרעהו.¹⁵ מלבד ההרצאות הללו, שלוו בוויכוחים ערים סביב הרעיונות שהועלו בפגישותיהם, העבירו הנאספים הצעירים את זמנם בשיחות תכופות על הנעשה בתנועה. ידיעות שעברו מפה לאוזן ודיווחים שניתנו בשני העיתונים העבריים – המליץ מאודסה והצפירה מוורשה – היו מקור איתן לשיחות אלה. דוד וחבריו הצעירים אף ניסו להוציא לאור כתב עת משלהם, שיסכם את פעילותם. הם חשבו למשוך באמצעותו עוד צעירים, אך נואשו מכך לאחר שתי מהדורות ששוכפלו בכמה עשרות עותקים.

לצד זה, התמקדה פעילותם סביב פולמוסים ואירועים דרמטיים שהתרחשו בהסתדרות הציונית ובעולם היהודי. לשם דוגמה, ויכוחים שהתקיימו בנושא הכנסת פעילות תרבותית לשגרת היום הציונית – שהביא למחלוקות ולמשברים בתנועתו של הרצל בשנים 1898–1901,¹⁶ – שימשו כר נרחב לדיונים ביניהם. "הרצאתי הראשונה [בפני חברי אגודת 'עזרא']... נושאה היה 'ציונות וקולטורה', בעקבות ויכוח שהתנהל אז בתנועה הציונית: האם יש לעסוק בפעולה תרבותית בגולה, או לא",¹⁷ סיפר בן גוריון. רוב חברי האגודה צידדו בפשרה שהתווה הרצל, שעל פיה הוסכם על קיומה של פעילות תרבותית בתנועה, מכל סוג, גם בנוסח המשכילי-חילוני שדרשו חסידי אחד העם, וגם בנוסח האורתודוכסי שדרשו ראשי החרדים בתנועה, ובראשם הרב יעקב ריינס;¹⁸ אירוע דרמטי שזעזע את העולם היהודי באותה עת והתסיס גם אותם היה הפרעות בקיישינוב (19–21 באפריל 1903). הפרעות הללו שעבור רבים מהם היו ההוכחה להצדקת אמונתם הציונית, דחפו אותם לפעול למען הנפגעים; וכך היה גם עם "פרשת אוגנדה". היא טלטלה

5 השו: שלמה צמח, "החסידות בפלונסק", בתוך: צמח 1963, שם, עמ' 60.

6 השו: איגרת דוד בן גוריון לציפורה יצהר, 27 בדצמבר 1968, אב"ג.

7 דוד בן גוריון, "נעורים בפלונסק", 27 במארס 1962, יב"ג.

8 השו: חזורי המורשה הציוני בוורשה, איזידור יאסינובסקי מהשנים 1901–1903, אצ"מ, A24/11/2, Z1/387.

9 הדימוי של התנועה הציונית ברוסיה כמשכילית בהווייתה נוצר כתוצאה מתפיסת עולמם של מרבית מנהיגיה, למרות שרוב חבריה מן השורה באו דווקא מבתים שבהם שמרו באופן קפדני על עיקרי הדת. הפרטים על התנועה הציונית ברוסיה, מתוך: יוסי גולדשטיין, בין ציונות מעשית לציונות מדינית, התנועה הציונית ברוסיה בראשיתה, ירושלים 1992.

10 דוד בן גוריון, "נעורים בפלונסק", 27 במארס 1962, יב"ג.

11 שם.

12 באיגרת מאוחרת של בן גוריון לשלמה צמח (1 ביוני 1966, אב"ג), ציין את 1904 כשנת הקמתה של "עזרא". אין הדבר סביר.

13 לביא 1955 (לעיל, הערה 4), עמ' 50.

14 יב"ג, 26 במאי 1915.

15 השו לדוגמה: איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, י"ט בסיוון תרס"ד [2 ביוני 1904], אב"ג.

16 גולדשטיין 1992 (לעיל, הערה 8), עמ' 108–147.

17 בן גוריון, 1975 (לעיל, הערה 4), עמ' 35.

18 דוד בן גוריון, "נעורים בפלונסק", 27 במארס 1962, יב"ג.

אותם ובעקבותיה ביקשו לעשות מעשה. הצעתו של המנהיג מווינה, בקונגרס הציוני השישי (28-23 באוגוסט 1903), להקים את מדינת היהודים באזורי הספר של קניה ואוגנדה הייתה בבחינת זרו לחברי "עזרא" שהניעם לחתור ליישום המייד של מצעם הציוני בארץ ישראל.

2.

לכן גוריון ולחבריו באגודה הציונית הייתה תכלית ברורה: לעלות ארצה! ואולם לאביו היו תוכניות אחרות. הוא היה משוכנע כי בנו זקוק, לפני הכול, למקצוע בחיים. מאז סיים בגיל 15 את לימודיו ב"חדר הציוני המתוקן", הוא עזר בפרנסת הבית, אך שניהם לא שבעו נחת מכך ושאלו להמשך לימודיו במוסד חינוכי גבוה. לאור העובדה שכל שבגר דוד גברה נטייתו לערכים חילוניים, היה ברור לשניהם שלא ימשיך ללמוד בשיבה תורנית. במקום זאת, ביקש האב שבנו ימשיך בלימודים במוסד טכנולוגי גבוה, אף על פי שהיה לו ברור שכלל לא יהיה פשוט להתקבל אליו. זאת ועוד, דוד עצמו פקפק אם הוא מתאים ללימודים מעין אלה, שכן נטייתו המובהקת הייתה למקצועות הומניים. אביגדור חשב על שני מוסדות לימוד אפשריים. האחד, מוסד חינוכי דוגמת בית הספר הטכני מיסודו של הגביר איפוליט וולפֶּרְג בוורשה הבירה – שהייתה קרובה למדי לעיירתם. הוא סבר כי שם יוכל בנו לרכוש מקצוע באחד מענפי ההנדסה. הבעיה הייתה שרק מתי מעט צעירים יהודיים בני גילו התקבלו למוסד יוקרתי זה,¹⁹ נוכח דרישות הקדם שלו, והיה ברור לו שבנו יתקשה מאוד להתקבל אליו. באין ברירה חשב על אופציה אחרת – לימודים מחוץ לאימפריה הצארית – באחת מערי גרמניה או בווינה. לשם כך פנה לכמה ממכריו, ביניהם גם הרצל עצמו. במכתב אליו כתב כי יש לעזור "לבנינו האומללים שכשרונותיהם הנעלים הולכים ויורדים לטמיון".²⁰ כנראה שהתכוון להכניס את בנו לסמינר רבנים בבירה האוסטרית,²¹ ומשום מה חשב שמנהיג ההסתדרות הציונית יוכל לעזור לו בעניין זה. אך הרצל כלל לא טרח לענות לו, וגם אחרים לא הושיעו אותו. בצר לו רשם האב את בנו ללימודים במכינת ערב בוורשה, שהכשירה את תלמידיה לעמוד בבחינות הכניסה לבית הספר הטכני.

דוד, כאמור, לא היה בטוח כי אכן יתקבל למוסד מעין זה, ואם הוא כלל מתאים ללימודים בעלי אופי טכני, שהרי משחר נעוריו נמשך דווקא ללימודים קלאסיים, לספרות היהודית ולפילוסופיה כללית, אך הוא לא התווכח עם דרישת אביו לעבור לבירה הפולנית. וזאת, משני טעמים, הוא לא רצה לאכזב את אביו, וכן עז היה רצונו לעזור את פלונסק. הוא לא אהב את אשתו החדשה של אביגדור שנשאה לאישה זמן קצר אחרי מות אימו, וקשה היה לו לשאת את החיים בצילה. לא פחות מכך, עיירתו שכחת האל החלה להימאס עליו. הוא דיבר עליה כמקום שבו "תרדמה משממת נסוכה [שם]... על החיים והאנשים... החדגוניות מייגעת [בה] את הנפש והמוח... [וכל כולה] ריקנות".²² אין פלא, אם כך, שבגיל שבע עשרה עבר בחדווה לבירה הפולנית, שהצטיירה בעיניו כמקום תוסס ואנרגטי, לעומת המקום המשמים שבו גדל.

בבואו לוורשה שכר חדר במרכז העיר, מצא בתוך זמן קצר עבודה בתור מורה בבית הספר המתוקן המקומי, וקיבל משכורת שהספיקה למחייתו.²³ במשרה זאת החזיק שנתיים, והיא העניקה לו ביטחון כלכלי יחסי, אף על פי שלפעמים סבל ממחסור במזומנים והגיע עד כדי חרפת רעב.²⁴ בערבים למד רוסי, מתמטיקה ופיזיקה, במכינה האקסטרנית²⁵ – שמוריה הכינו את תלמידיה לבחינות הכניסה לבית הספר הטכני הגבוה – ובין אלה לאלה פיתח חיי חברה. הוא הצטרף לאגודת ציונית מקומית של צעירים, והיה חבר בה במשך למעלה משנה וחצי. בחודשי אביב 1905, פרק הזמן האחרון לשהותו בוורשה, הצטרף לעוד אגודה, שחבריה שייכו עצמם ל"פועלי ציון".

הצטרפותו לאגודה ציונית סוציאליסטית זו הייתה פועל יוצא של שינוי אידאולוגי דרמטי שחווה במהלך השנים 1904-1905. תפנית החלה כנראה לאחר מותו הטרגי של הרצל (3 ביולי 1904). "האסון הוא כה גדול ורחב", כתב לחברו הקרוב כשבועיים לאחר מותו הפתאומי של מנהיג ההסתדרות הציונית, "עד שאי אפשר... להסיח דעת ממנו ולשכוח אותו... למען התמסר בכל החושים לעניין אחר... לא יישמע הבכי ולא תצלנה האנחות – ובכל זאת לא

19 השו: איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, א' בתמוז תרס"ד [14 ביוני 1904], אב"ג.

20 איגרת ויקטור [אביגדור] גרין להרצל, 1 בנובמבר 1901, אצ"מ, Z1/21326 [נמצא גם באב"ג].

21 "Israelitisch-Theologische Lehranstalt"

22 איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, י' באב תרס"ד [22 ביולי 1904], אב"ג.

23 דוד גרין עבד בבית הספר המתוקן של סקאלה, בן גוריון 1975 (לעיל, הערה 4), עמ' 40.

24 איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, י"ט בסיוון תרס"ד [2 ביוני 1904], אב"ג.

25 איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, ט"ו בתמוז תרס"ד [28 ביוני 1904], אב"ג.

תישמע הנפש ולא תציית לדברי השכל הקר הצודקים והיא נכֵּאה ומקוננת.²⁶ המוות הבלתי צפוי, לצד העובדה שלא נבחר מייד מנהיג תחתיו, גרמו, ככל הנראה, לנער המתבגר להרהר במסלולים ציוניים אידאולוגיים אחרים, מלבד אלה שהאמין בהם עד אז. עד אותו הזמן לא ניכר כי היה שבוי בקונספציה ציונית אחת, וראה בחיוב שלל פתרונות שהציעו ראשי התנועה. הוא הכיר ברעיונות הציוניים "המעשיים" של "החובבי ציון", ואחר כך של אישים דוגמת משה לייב ליליינבלום ומנחם אוסישקין ביטוי לדרך הציונית האולטימטיבית, לפיה, התיישבות ככל דרך ומחיר בארץ ישראל היא שתביא בסופו של דבר את המזור לעם היהודי. אך בד בבד תמך גם ברעיונותיו "המדיניים" של הרצל, ששאף להקים מולדת לעם היהודי, לאחר שזה יזכה להכרת המעצמות בזכויותיו הלאומיות. בו בזמן לא פסל את רעיונותיו הלאומיים-תרבותיים של אחד העם, שביקש להקים בארץ ישראל מרכז לאומי-יהודי, לפני שתוקם בה מדינה לעם היהודי; לצד השקפותיו של אחד העם, הוא גם צידד בדרכו של ברדיצ'בסקי²⁷ – ששאף להטמיע ערכים אירופים קוסמופוליטיים בהווה התרבותית היהודית – גם כאשר הסתירה מניה וביה בין שני אנשי הרוח הללו, הייתה ברורה וידועה לו.

והנה משנפטר הרצל, החל לאמץ, בהדרגה, אמונה ציונית שונה. הזעזוע שחש לאחר מותו של מייסד התנועה הציונית, בסמיכות לטראומה של מהפכת 1905

- שהתחוללה ברוסיה חודשים ספורים אחר כך,²⁸ והוא חווה אותה על בשרו בוורשה,²⁹ – ביחד עם הפרעות ביהודים שאירעו במהלכה, האיצו בו לאמץ אמונה בציונות רדיקלית יותר באופייה. הוא לא היה לכה. מאז ראשית המאה ה-20 ובמיוחד לאחר פרעות קייב, החלו להתגבש ברחבי "תחום המושב" אגודות, שחבריהן אימצו לעצמן את האמונה בציונות סוציאליסטית בגוונים אידאולוגיים שונים. אלה היו התארגנויות ספורדיות, שעדיין לא תרגמו את הרעיונות החדשים למעשה פוליטי, כגון כינון מפלגה ציונית-סוציאליסטית. אך מאז המהפכה, היו סימנים רבים שהעידו שכינונה של מפלגה כזאת הוא רק עניין של זמן.

מהפכת 1905 נכשלה כישלון חרוץ. אולם התבלטותן של תנועות סוציאליסטיות רוסיות במהלכו של ניסיון מהפכני עממי זה, דחפה עוד יותר את דוד גרין להזדהות עם הוגי דעות ציוניים דוגמת נחמן סירקין, ובמיוחד עם דב בר בורוכוב, שטענו, כל אחד בדרכו הייחודית, כי אם יש ברצון תנועתם ליישם הלכה למעשה את מטרותיה, עליה לאמץ ערכים סוציאליסטים מהפכניים. אולם, לצד הזדהות זו הייתה כנראה עוד סיבה לשינוי האידאולוגי הדרמטי שחווה – תסכולו הרב נוכח כישלוננו מלהתקבל ללימודים גבוהים. הוא התייאש מהחיים סביבו ובכלל זה מאותה אמונה ציונית-נאיבית שבה החזיק בשש השנים האחרונות.

3.

פעמים רבות, במיוחד נוכח מעורבותו בפעילות פוליטית, נדמה היה לדוד גרין כי השתלב היטב בבירה הפולנית.³⁰ אך בסופו של דבר, ההתערות בוורשה הייתה הרבה יותר קשה משצפה. הניכור הטבעי שחש השוכן בעיר הגדולה, במיוחד מי שבא אליה מבחוץ, פגע גם בו. שעות וימים נאלץ להישאר בחדרו העלוב חסר מעש. קריאה אינטנסיבית של ספרות יפה מכל סוג ומין – מעוטה בשפה העברית ורובה ככולה ברוסית,³¹ – או שעות רבות של לימודים, יכלו למלא רק חלק מזמנו. אך גם הפעילות הציונית לא מילאה את צפיותיו, כנראה נוכח העובדה כי לא בלט באגודות שאליהן חבר, כפי שהיה בפלונסק. הצטיינותו כנואם נכחן, היודע להתמודד למשל עם "הבונדיסטים", לא עשתה ככל הנראה רושם רב מדי על צעירי ורשה, לעומת בני פלונסק,³² שהתפעלו מיכולת הביטוי שלו.³³ אפשר גם שנרתע מעט מפעילות ציונית, לאחר שבאחד הימים נאסר בגללה ונאלץ לשבת במעצר כמה שבועות, עד שאביו שחררו.³⁴

26 איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, ד' באב תרס"ד [16 ביולי 1904], אב"ג.

27 השוו לדוגמה: איגרת דוד בן גוריון לעימנואל בן גוריון, 11 באוגוסט 1968, אב"ג.

28 השוו לדוגמה: איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, י"ט בסיון תרס"ד [2 ביוני 1904], אב"ג.

29 השוו לדוגמה: איגרת דוד בן גוריון ליצחק וליפא טאוב, כ"ח בשבט תרס"ה [2 בפברואר 1905], אב"ג.

30 איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, י"ט בסיון תרס"ד [2 ביוני 1904], אב"ג.

31 השוו: יהודה ארוז, "מכתבי בן גוריון אל ידיד נעורים", מולה, כ"ה, (1967), עמ' 30.

32 לביא 1956 (לעיל, הערה 4), ב', עמ' 200-201.

33 בן גוריון 1975 (לעיל, הערה 4), עמ' 41.

34 לימים טען בן גוריון כי נאסר בגלל שערותיו הארוכות ששייכו אותו אוטומטית, בדימויים של הפולנים, לאחת המפלגות המהפכניות, בן גוריון 1975, שם, עמ' 43; בן גוריון 1971 (לעיל, הערה 4), עמ' 13.

אולם חמור מכל אלה היה התסכול מלימודיו. במהלכם התברר בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, כי הוא אכן לא ניחן בכישרים ללימודים ריאליים, כפי שסבר מלכתחילה. ספרות יפה ופילוסופיה משכו אותו יותר. "אתמול קניתי לי שירי ביאליק והנני מתפעל מהם",³⁵ תיאר בפני חברו את סדר עדיפויותיו. "בעת האחרונה לא תרפני המחשבה כי יש לי כשרון פילוסופי... נדמה לי, כי אהיה פילוסוף מצוין בעתיד",³⁶ כתב לו בפעם אחרת. אין תמה שאחרי כשתי שנות לימוד נכשל בבחינות הקבלה לבית הספר הטכני הגבוה. אך למרות התסכולים והאכזבות, הוא לא הצטער על המעבר לוורשה. "אוכל לאמור, שהנני מאושר, יען כי הנני עומד כבר כולי ברשות עצמי, בין בחומר ובין ברוח",³⁷ סיפר באחד ממכתביו. הכישלון גרם בכל זאת, לעלם בן ה-18, לשאול את השאלות המטרידות את בני גילו, מה יעשה הלאה נוכח העובדה שהלימודים הגבוהים נחסמו בפניו? אביו עוד שכנעו לנסות לגשת שוב לבחינות הכניסה לבית הספר הטכני של ווילפרג במועד אחר. הוא עצמו חשב להסתפק בבית ספר גבוה, פחות נחשב – הפוליטכניקום של ורשה – אך היה ברור כי הוא מושך זמן ומבקש לו דרך אחרת משהתברר לו כי בכירה הפולנית לא ימצא את עתידו.

מלבד כישלונותיו להתקבל לבית הספר הטכני הגבוה, מי שדחפו אותו יותר מכול להחליט לאלתר על שינוי כדרכו, היו שני חבריו, שמואל פוקס ושלמה צמח. עוד כשהיו יחד באגודת "עזרה" בפלונסק, לאחר פרעות קישינב ופרשת אוגנדה, נדרו השלושה לעלות לארץ.³⁸ פוקס היה הראשון שעשה מעשה, לקח מיטלטליו ונרד אחרי שנה לבריטניה, וכמרבית היהודים באותם ימים הגיע משם ל... אמריקה, כשהוא בטוח כי משם, בבוא העת, יעלה לארץ. צמח, לעומתו, גנב מאביו כמה מאות רובלים, ברח לוורשה לבית דוד גרין חברו, הסתתר שם, ולאחר שקיבל בכל זאת את ברכת הדרך מאביו, עלה ארצה.³⁹ גם אם הידיעות שהעביר מהארץ לא היו מלבבות וקשייו השתקפו בהן,⁴⁰ הן העבירו תקווה כי זו בכל זאת הארץ המובטחת. עוד כמה מחבריו של דוד מפלונסק ומוורשה הלכו בעקבות צמח – יצחק כבשנה, שלמה לביא וליפא טאוב היו הבולטים שבהם, ואין פלא שגם הוא ביקש לעשות כן. אך היה לו ברור שהדבר תלוי בתוצאות המבחנים לבתי הספר הגבוהים שהיה אמור להיבחן בהם. "בקיץ [1905], אם לא אכנס לבית הספר הטכני, מה שכמעט ברור בעיני, אסע אל נכון לארץ ישראל",⁴¹ הבטיח לחברו.

4.

כרכות הימים, התברר, שהנסיעה לארץ הייתה לגבי דידו, לפחות באותה עת, לא יותר מאשר רעיון אפשרי. בפברואר 1905 הוא עוד נרשם לבית הספר הטכני בוורשה, שכהגדרתו היה "נמוך מעט מבית הספר של וולברג... [אך] נקל להיכנס [אליו]"⁴² וביקש להתקבל ישר לשנת הלימודים השנייה. לשם כך היה צריך לעמוד בבחינות כניסה ולהתגבר על מגבלת הגיל, שכן לכיתה זו היה אפשר להתקבל רק מגיל 19. אביו זייף את תעודת הלידה שלו... ואולם הוא נכשל בבחינות הקבלה גם לבית ספר זה. כמה חודשים אחר כך נכשל שוב בבחינות הכניסה ללימודי הנדסה בוולברג ובכך תמו ונשלמו, לפחות בשלב זה, ניסיונותיו הבלתי נלאים ללמוד באקדמיה.

אין פלא שהכישלונות הללו זעזעו אותו והתוצאה המיידית הייתה, מבחינתו, הקץ לימי ורשה. הוא היה מודע לחולשתו במקצועות הריאליים, אך העובדה שכשנתיים וחצי שנות התמודדות עם החומר הנדרש במתמטיקה ובפיסיקה לא הספיקו כדי להצליח בבחינות הקבלה, אפילו לבית הספר ירוד כמו זה שביקש להתקבל אליו בוורשה, הממה אותו. דימויו העצמי היה גבוה הרבה יותר. הוא היה משוכנע שיעבור את בחינות הקבלה, לכן, משחזר ונכשל בהן, הייתה אכזבתו מרה.

בשלב ראשון חשב לעלות ארצה לאלתר, והוא אף טרח להודיע למנהיג התנועה הציונית ברוסיה, מנחם אוסישקין, שהוא עומד לצאת לארץ ביחד עם כמה מחבריו מהבירה הפולנית.⁴³ אך נדמה כי עשה זאת עדיין בתגובת ישירה

35 איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, א' בתמוז תרס"ד [14 ביוני 1904], אב"ג.

36 איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, ב' בתמוז תרס"ד [15 ביוני 1904], אב"ג.

37 איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, י"ט בסיוון תרס"ד [2 ביוני 1904], אב"ג.

38 איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, 14 במאי 1955, אב"ג.

39 בן גוריון 1971 (לעיל, הערה 4), עמ' 11-12.

40 איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, ט' באדר א' תרס"ה [14 בפברואר 1905], אב"ג.

41 איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, ו' בטבת תרס"ה [14 בדצמבר 1904], אב"ג.

42 איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, ט' באדר א' תרס"ה [14 בפברואר 1905], אב"ג.

43 איגרת דוד בן גוריון לאוסישקין, י"ג באדר ב' תרס"ה [20 במרס 1905], אב"ג.

לכישלוננו. זה היה מעין אקט של תסכול. מאוחר יותר, התברר, כי לא היה מוכן אז לעלייה. זאת הייתה הסיבה שבסופו של דבר, באמצע אוגוסט 1905, עזב את ורשה, חולה ומדוכא, וחזר לבית אביו בפלונסק. הוא אומנם חשב שהשהות בעיירת הולדתו תהיה זמנית ותימשך רק עד לעלייתו ארצה. אך לשם כך היה צריך להשתחרר מן הדיכאון שפקד אותו, שהתבטא באי-מציאת "כמעט כל עניין בחיים".⁴⁴ הוא גם היה צריך לאסוף כסף להוצאות הנסיעה ולתחילת שהייתו בארץ. ואולי יותר מכול – היה עליו להיות שלם עם החלטתו. הוא עדיין התלבט אם אכן זה הצעד הנכון שיש לעשותו עתה.

5.

כשחזר לפלונסק עזר לאביו בפרנסת הבית, וניסה להתאושש מהכישלון בוורשה. לשם כך פיתח שוב, בזמנו הפנוי, חיי חברה המתאימים לגיל הנעורים. הוא החייה מחדש את אהבתו משכבר הימים לרחל נלקין [לימים: בית הלחמין], בת עיירתו, אחרי שהיה נדמה לו, בזמן שהותו בוורשה, כי דאכה אהבתו אליה. נערה זו, שהפכה לעלמה יפת מראה, נענתה לחיזוריו,⁴⁵ ואף אישרה זאת בפומבי עת טיילה עימו ביחידות ברחובות פלונסק – מעשה יוצא דופן שנחשב אז שערורייתי למדי בעיירה. אך גם היחסים הללו הסתיימו במפח נפש. היא פזלה לעבר גברים אחרים ובסופו של דבר העדיפה אותם, למגינת ליבו, על פניו.

פעילות אחרת שגולה חלק ניכר מזמנו הפנוי בפלונסק, הייתה במסגרת האגודה הציונית המקומית, שהיה בין מקימיה,⁴⁶ לאחר שאגודתו הקודמת, "עזרא", התפרקה. חברי האגודה הצעירים שהלכו עימו, נשאו הפעם את דגל "פועלי ציון", כיאה לרוח הזמן. הוא הפך לאחד ממנהיגי הכולטים,⁴⁷ ואף יצא בשליחותה, בתור ציר, לשתי הוועידות הראשונות של התנועה, שהתקיימו בוורשה, בדצמבר 1905,⁴⁸ ובעיירת הקיט צ'כוצ'ינק, שמונה חודשים אחר כך.⁴⁹ הוא פעל גם להרחבתה ונלחם, כהרגלו, על הקו האידאולוגי שעליה לאמץ. נוסף על כך, היה פעיל גם בזירת המאבק הסוציאלי בעיירתו. למשל, בספטמבר 1905, ארגן ביחד עם חבריו, שביתה כללית של פועלי המתפרות בפלונסק, שמחו על שכרם הירוד ועל תנאי העסקתם הבלתי אנושיים. לאחר מאבק לא פשוט השביתה אכן הצליחה, תנאי עבודתם שופרו, והדבר נזקף לזכותו ולזכות חבריו.

כצפוי, באותה עת כוננו חברי אגודתו גם קבוצת "הגנה עצמית",⁵⁰ שהצהירה, בדומה לרבות חברי התארגנויות דומות ברחבי "תחום המושב", כי תגן על יהודי העיירה מפני פורעים. מניע חשוב להתארגנות הייתה הקמתה של קבוצה דומה בידי פעילי "הבונדר" המקומיים. על זאת לא יכלו לעבור בשתיקה. לשם כך רכשו נשק והחביאו אותו בביתו,⁵¹ התאמנו בחשאי, במיוחד בקרבות מגע, ואולי החשוב מכול – היו נחושים בדעתם לפעול לפני "הבונדיסטים".⁵² בסופו של דבר, פעילות סוציאליסטית-מהפכנית מעין זו, שצעירים אלה ניסו להעתיק מעיר גדולה כוורשה, לא התאימה לעיירה כמו פלונסק. לאחר שהתברר שכל מה שעשו לטובת ה"הגנה העצמית" היה לא יותר מהפצת פמפלטים שהובאו מוורשה, ובהם קריאה ליהודים להגן על עצמם; אחרי שנוכחו שפורעים לא יעוטו על הקהילה היהודית במקום; משהתברר כי גם בזירת הפעילות למען הפרולטריון המקומי אין בהם צורך של ממש – חזרה הפעילות הציונית באגודה לשגרה המשעממת של פלונסק. למרות זאת הוכר דוד בתור איש ציבור מקומי בולט, ונקרא בשל כך לעזור במיני פעילויות באזור מגוריו ואף באזורים אחרים.⁵³

באחת מפעילויותיו, שהתברר בדיעבד כי הייתה האחרונה שבהן, התבקש לתווך בין שתי כיתות שהתקוטטו ביניהן בעיירה ראצ'ונו, הסמוכה לפלונסק, סביב השאלה את מי למנות לרב העיר. הוא נרתם במרץ לעניין, אך הסוף

44 איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, ד' באייר תרס"ה [9 במאי 1905], אב"ג.

45 לביא 1956, א' (לעיל, הערה 4), עמ' 30.

46 בן גוריון 1975 (לעיל, הערה 4), עמ' 41.

47 איגרת דוד בן גוריון לשמואל פוקס, ד' באייר תרס"ה [9 במאי 1905], אב"ג.

48 ב. קאטשינסקי, "די ערשטע קאנפערענץ פון פוילישן פארבאנד", פועלי ציון אלמאנאך (1931), עמ' 18.

49 בן גוריון 1971 (לעיל, הערה 4), עמ' 16.

50 בן גוריון סיפר כי ההתארגנות ל"הגנה עצמית" בקרב אגודתו החלה אחרי פרעות קישינוב (איגרת דוד בן גוריון לפולה, גאולה עמוס רוננה, 14 במאי 1942, אב"ג), ייתכן; אך העובדה שאחר כך יצא לשנתיים וחצי לוורשה, חזר, במהלך מהפכת 1905, הקים אגודה סוציאליסטית ורק אז החלה התארגנות רחבת ממדים ל"הגנה עצמית", כפי שהיה ברחבי תחום המושב, מותרה ספק בנוגע לקביעתו זו.

51 שם.

52 דוד בן גוריון, "נעורים בפלונסק", 27 במארס 1962, יב"ג.

53 חבס 1973, עמ' 127.

היה שנאסר בידי השלטונות באשמת התערבות לא לו בענייני המקום. הוא ישב בבית האסורים במשך ימים אחדים, ושוב היה זה אביו שהביא לשחרורו.

המסקנה המיידית שהסיק מאירוע דרמטי זה הייתה, כי תמה ונשלמה דרכו בעיירה. רצה הגורל, שרחל נלקין ואימה החליטו לעלות ארצה, ובעת ובעונה אחת הגיע שלמה צמח מארץ ישראל לביקור מולדת בפלונסק. לשלמה לא היה קשה הפעם לשכנע את חברו ללכת בעקבותיו. ואכן כמה שבועות אחר בואו, בקיץ 1906, יצא דוד גרין לאודסה בדרכו לארץ ישראל. תשע שנים אחר כך הוא דיבר על העלייה, כהגשמתו של "אותו חלום התחייה [שהשתלט על] כל הווייתנו [בימי ילדותנו ו]שפג את כל נשמתנו הרעננה"⁵⁴. אין ספק שאלה אכן היו תחושותיו של המנהיג הציוני לעתיד. אך בראייה לאחור, הנסיעה מפלונסק לארץ ישראל הייתה מבחינתו, באותו זמן, הרכה פחות הירואית. היא הייתה קרובה יותר לבריחה מהעיירה המשמימה ומארץ שראה כאוכלת את יושביה, במיוחד לאחר מעצרו השני.

6.

שלוש שנות התלבטות עברו אפוא על דוד גרין מאז החליט לעלות לארץ ישראל ועד שמימש אותה החלטה הלכה למעשה, אף על פי שהיו לו תמריצים לרוב לעשות זאת: הוא האמין בכל נימי נפשו בפיתרון הציוני וכזכור נדר נדר ביחד עם שני חבריו, צמח ופוקס, לעלות לארץ; האיגרות התכופות שקיבל מצמח על יפי הארץ והפעילות הציונית בה והפצרותיו כי ילך בעקבותיו, היו גם הן תמריץ לעלייה; כך גם כישלונו החרוץ להתקבל לבתי הספר הגבוהים בוורשה נטולי העניין בפלונסק; לכל אלה מצטרפת העובדה שמאז 1903 היגרו מאות אלפי יהודים מרוסיה מערבה, וגם לארץ ישראל,⁵⁵ והפכו את העלייה לדבר כמעט שגרתי, ובוודאי לא דבר יוצא דופן כפי שהיה בעבר. עשרות מתושבי פלונסק היגרו, ועוד רבים תכננו לעשות זאת.

אך הוא המשיך להסס. מה שהמריץ אותו הוביל אותו, בסופו של דבר להחלטה המכרעת, היה כנראה השילוב של מאסרו, הידיעה שרחל נלקין עומדת לעלות, ובואו של צמח לפלונסק. משנאסר, למד, שעתידו אינו ברוסיה. אם בשל רצונו לעזור לבני קהילתו כלאו אותו בבית האסורים, התחוויר לו סופית כי לא שם מקומו. העובדה שידידו צמח הגיע לביקור מולדת בעיירתו ועמד לחזור לארץ, גם היא גרמה לו לחשוב על עלייה ברצינות רבה יותר מאשר קודם. כך גם החלטתה של רחל נלקין, שאחריה חיזור עד לא מכבר, לעלות עתה ארצה ביחד עם אימה. אף שרחל החזירה לו אהבה, הוא ידע כי יחסיהם הרומנטיים לא הגיעו עד עתה לבשלות או למצוי, אולי מחמת חוסר התאמה ביניהם וגם בשל הבדלים מנטליים ואינטלקטואליים. אך נראה שעדיין הרגיש קרבה רומנטית אליה, ומשנודע לו כי היא עולה, המריץ הדבר את החלטתו ונחישותו ללכת עימה.⁵⁶ משהחליט – ביצע מייד. ימים ספורים עברו מאז שולח ממעצרו עד ששכנע את אביו המיוסר והמאוכזב מהחלטתו,⁵⁷ כי זה רצונו. הוא נפרד ממנו, מבני משפחתו ומחבריו, ויצא את פלונסק בדרכו לאודסה, ביחד עם צמח, רחל ואימה. בעיר הנמל הדרומית שהה חמישה ימים שבהם רכש פספורט מזויף וכרטיס נסיעה. בין השאר פגש שם את ראשי ה"ועד האודסאי", וביניהם אוסישקין וליליינבלום, כדי לקבל ברכת יישר כוח לעלייתו. באותה פגישה ניסה להסב את תשומת ליבם לתוכניות שהגה ביחד עם צמח, שהיו אמורות לחזק את הקשר בין היישוב החדש בארץ לגולה, אולם המשוב שקיבל היה מתסכל ומאכזב.⁵⁸ "ראיתי שהם מסתכלים בי כבמשוגע בגלל העלייה ארצה",⁵⁹ סיפר לימים. ואולם האכזבה לא עצרה אותו. באותו רגע היה נחוש בדעתו לעלות ארצה, ואפילו אישים רמי מעלה כמוהם לא יכלו לשנות זאת. אין פלא שתשעת ימי ההפלגה, – שבהם עגנה הספינה במספר ערי נמל בדרכה מאודסה ליפו – הגבירו בו את הצפיות והדריכות לקראת העתיד המצפה לו.⁶⁰

54 יב"ג, 13 במאי 1915.

55 השו: גור אלרואי, אימיגרנטים, ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה העשרים, ירושלים 2004.

56 השו: "חלומות שאינם סיפורי אגדה, 100 שנים לעלייתם של סבא יחזקאל וסבתא רחל לארץ ישראל, תרס"ו-תשס"ו, 1906-2006" (ללא מקום הוצאה, ללא תאריך, כנראה 2006), עמ' 52.

57 איגרת דוד בן גוריון לפולה, גאולה עמוס ורננה, 14 במאי 1942, אב"ג;

58 חבס 1952 (לעיל, הערה 4), עמ' 55.

59 בן גוריון 1975 (לעיל, הערה 4), עמ' 58.

60 איגרת דוד בן גוריון לאביו, אביגדור גרין [ללא תאריך, לערך 9 בספטמבר 1906], אב"ג.

*

היום [7 בספטמבר 1906] בשעה התשיעית עליתי על חוף יפו, כתב בן גוריון לאביו כמה שעות לאחר שדרכו רגליו על אדמת הארץ. "אני בריא, אמיץ ומלא אמונה".⁶¹ אירוע דרמטי זה, שלימים הגדירו כאחד משלושת האירועים המעצבים של חייו, שם כמובן קץ לשלוש שנים של התלבטות שבהן לא היה בטוח כי זה אכן רצונו. אין ספק כי בשנים שקדמו לעלייה, הוא שאף להצליח בלימודיו. ארץ ישראל הייתה ממנו והלאה. בסופו של דבר, כך נראה, כישלונותיו הפדגוגיים בוורשה, דחפו אותו לכיוונים אחרים. כך או כך, לא היה מאושר ממנו כאשר עלה על החוף ביפו.

61 איגרת דוד בן גוריון לאביו, אביגדור גרין, י"ז באלול תרס"ו [7 בספטמבר 1906], אב"ג.